

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТИЗМУ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено аналіз змісту понять “цінність”, “ціннісні орієнтації”, висвітлено значення цих феноменів у становленні людини-громадянина як суб’єкта суспільно-владних відносин, визначено систему цінностей демократії як народовладдя. Автор конкретизує термінальні, інструментальні та оперативні цінності демократії у їхньому взаємозв’язку та наголошує на потребі їх визнання як пріоритетних принципів життєдіяльності особистості-суб’єкта в демократичній державі.

Ключові слова: демократія, культура демократизму; термінальні, інструментальні та оперативні цінності; ціннісні орієнтації.

У Конституції нашої країни проголошено фундаментальний принцип демократичної правової держави: “Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ”. Відповідно до цього положення, саме український народ має суверенне право вирішувати найважливіші питання державного та суспільного життя, формувати вищі органи державної влади та місцевого самоврядування, контролювати їхню діяльність, впливати на зміст і способи функціонування владних структур та окремих посадовців. При цьому Основним Законом передбачене як опосередковане (через органи публічної влади), так і безпосереднє здійснення влади народом. Цей факт актуалізує необхідність становлення і розвитку культури демократизму кожного громадянина України – культури визнання й реалізації демократії як народовладдя. Надто важливою означена проблема постає для виховання учнів старших класів, які незабаром увійдуть у самостійне доросле життя.

Під час нашого дослідження з’ясовано, що особистість, якій притаманна культура демократизму, – це громадянин демократичної держави, активний, самостійний та відповідальний суб’єкт суспільно-владних відносин, який усвідомлює цінності демократії, відчуває і цінує свою свободу і власну гідність, здатний до самоствердження, самореалізації та взаємодії з владними структурами й органами місцевого самоврядування у соціальній, економічній, політичній та духовній

сферах життя громадянського суспільства, спроможний демократичними способами захищати та відстоювати власні права і свободи, прогресивний демократичний розвиток своєї держави.

Крім зазначеного, культура демократизму особистості охоплює активну позицію щодо участі у демократичних перетвореннях, критичне сприйняття соціально-політичної інформації, усвідомлення себе як особистості, здатної впливати на життя суспільства і держави; розуміння можливості та цінності самостійного вибору; спроможність самостійно реалізовувати власні рішення та відповідати за їхні наслідки; готовність до взаємодії з владними структурами та органами місцевого самоврядування щодо покращення життя держави та місцевої громади.

Базовим компонентом культури демократизму людини як суб'єкта суспільно-владних відносин є *система цінностей* демократії як усвідомлених і узагальнених самовартісних смислових утворень особистості [1, с. 10].

Проблема визначення і класифікації цінностей має тривалу історію. Аналіз наукових доробків сучасних учених, які намагаються осмислити проблему цінностей (В. Касьян [2], В. Стасевич [9], Л. Морозова [4], О. Петінова [5] та інші), дає підстави стверджувати, що становлення філософської аксіологічної думки пройшло складний історичний шлях. Ціннісний підхід до буття, його оцінки і розуміння як структурного, впорядкованого, ієрархізованого світу бере свій початок від тези давньогрецької філософії, що стала аксіомою, про людину як найвищу цінність і найвище мірило цінності всіх інших речей (Протагор). Усвідомлення культури як ціннісного, історично рухливого соціального феномену буття відбувалось через середньовічне філософське розуміння цінності як об'єкта людських уподобань, пристрастей та прагнень; філософську думку епохи Відродження про ціннісно-ієрархічну природу буття (Б. Паскаль, Р. Декарт, Т. Гоббс) – до трактування цінності класичною німецькою філософією (І. Кант) у взаємозв'язку з доброю волею, людиною як метою та її розвитком, ідеєю про практичний і теоретичний розум. Розуміння культури “як світу втілених цінностей” остаточно концептуалізовано представниками баденської школи неокантіанства

(Г. Ріккерт, В. Віндельбанд, О. Мюнстерберг) та у філософії цінностей Ф. Ніцше.

У дослідженні Л. Морозової на основі аналізу різних напрямів зарубіжної філософської думки – натуралізму (А. Мейнонг, Р. Перрі, Дж. Дьюї), психологізму (Дж. Александер, Т. Парсонс), трансценденталізму (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), персоналістичного онтологізму (М. Шелер, М. Гартман), соціологізму (М. Вебер), історичного матеріалізму (К. Маркс, Ф. Енгельс) – зроблено висновок, що представники цих напрямів по-різному розглядали поняття “цінність”, її сутність і природу (як біопсихологічну потребу людини, певні стандартизовані якості або як ідеальне буття, що співвідноситься з трансцендентальною свідомістю, коли цінність “ідеальних” предметів не залежить від людських бажань і потреб) [4].

Сучасна соціально-філософська, політична та психологічна думка також визначається різноманітними підходами до розуміння природи і сутності цінностей. Останніми роки дефініції “цінність”, “ціннісні орієнтації”, “система цінностей” є предметом дослідження філософів (В. Кременя, О. Петінової, І. Слоневської, Ю. Сугробої та інших), соціологів (Л. Морозової, М. Юрія та інших), політологів (П. Сліпець, М. Цюрупи та інших), психологів (І. Бежа, Д. Леонтьєва та інших) та представників інших наук. Методологічні й концептуальні основи аналізу названих понять є різноманітними, а іноді й суперечливими. Віддаючи належне науковим доробкам вітчизняних і зарубіжних учених, все ж зауважимо, що проблема формування цінностей демократії як народовладдя у науковому пошуку представлена фрагментарно й неповно. Відтак, потребує уваги необхідність узагальнення системи цінностей демократії для створення на цій основі концепції ціннісно орієнтованого підходу до виховання культури демократизму особистості старшокласника як суб’єкта суспільно-владних відносин.

Отже, метою статті є спроба визначити систему цінностей демократії як народовладдя, які, за умови входження в систему індивідуальних цінностей старшокласника, перетворюватимуться на внутрішні мотиви його поведінки, особистісні принципи його життєдіяльності у демократичній державі.

Щоб вирішити це завдання, вважаємо за доцільне звернутися до наукових праць, які, на наш погляд, є важливими

для усвідомлення актуального на сьогодні змісту дефініції “цінність”. У дослідженнях сучасних вчених цінності трактуються як:

- феномен, який указує на людську, соціальну і культурну значущість певних явищ і предметів діяльності [2];
- певні ідеали, фундаментальні поняття і цілі, якими живе суспільство і в здійсненні яких вбачає сенс свого існування; загальний “еталон”, на який орієнтуються виховання та розвиток [11, с. 98];
- основи духовного та матеріального життя людини, які визначають мету, сенс, значення, наміри, нормативність і формальні межі її самореалізації; загальноприйняті уявлення людей про цілі й норми поведінки, які втілюють історичний досвід і концентровано виражають смисл культури певного етносу і людства загалом [7, с. 76];
- спосіб упорядкування світу, максими, правила або норми взаємодії одного суб’єкта з іншим, що відображають характер людської зацікавленості в чому-небудь [10, с. 239];
- будь-який об’єкт буття, здатний об’єктивно задовольнити потребу соціального суб’єкта (індивіда або суспільства загалом), пов’язаний із суб’єктом певним смисловим зв’язком [9, с. 16];
- духовно-практичний феномен, цілісність практичного і духовного, що випереджально відображає об’єктивну й суб’єктивну реальності та стає першопринципом людського життя [6, с. 43];
- соціально-філософська категорія, що визначає позитивні чи негативні значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільної організації, історичних подій, моральних вчинків, духовних витворів для людства на конкретному етапі історичного розвитку [4].

Підсумовуючи представлені вище теоретичні позиції сучасних дослідників щодо змісту поняття “цінність”, можемо констатувати, що під цінностями розуміють суспільно й особистісно значущі матеріальні і духовні об’єкти, суспільні установки, ідеали, цілі, наміри, норми взаємодії одного суб’єкта з іншим, відносини між суб’єктом і об’єктом з приводу

задоволення його потреб та інтересів. Окремі автори, думку яких ми не поділяємо, тлумачать цінність надто широко, як будь-яке відношення значущості, обумовлене будь-якою зацікавленістю.

В умовах розмаїття трактувань поняття “цінність” дослідник-початківець має визначити власну позицію щодо змісту цього терміна. Будучи прибічником філософії людиноцентризму та психології особистості як суб’єкта життєдіяльності, приймаємо за основу підходи до визначення сутності означеного феномену, висвітлені у наукових доробках В. Кременя та І. Бега:

- цінності – це цільові орієнтири, що визначають верхню межу рівня соціальних претензій особистості; ідеал, який виводить за межі наявної данності, дає змогу зрозуміти надособистісність цінностей; вищий критерій для орієнтації в світі та основа для особистісного самовизначення [3, с. 79];
- цінності з психологічного погляду – це усвідомлені й узагальнені самовартісні смислові утворення, що становлять ядро особистості та регулюють її життєдіяльність; це еталон для оцінки, усвідомленого чи неусвідомленого “виміру” допустимих за конкретних обставин зразків соціальної дії [1, с. 10–24]

Погляди, уявлення та переконання особистості з приводу матеріальних, духовних і соціальних цінностей відображаються у її *ціннісних орієнтаціях*, які визначають послідовність і спрямованість поведінки людини, її вчинків та ставлення до принципів, норм життя і діяльності у суспільстві; є своєрідним центром свідомості, який забезпечує усталеність людини і проявляється в її поведінці, інтересах, потребах [4]; виступають способом диференціації особистістю об’єктів навколишнього світу за їхньою значущістю, мотиватором поведінки, основою вибору суб’єктом цілей, засобів, результатів та умов діяльності; забезпечують цілісність індивідуального розвитку та особистісну самототожність [5, с. 71–73].

Розглядаючи структуру системи ціннісних орієнтацій людини як єдність зовнішньої (взаємодія із системою цінностей соціального середовища) і внутрішньої (успадковані задатки, психічні властивості, інтелектуальні та інші якості) природи, О. Петінова доцільно наголошує, що ціннісні

орієнтації мають двосторонній характер. Вони одночасно і *соціальні* (обумовлені системою виховання і навчання, структурою соціальних відносин, формуються з урахуванням інтересів суспільства, виступаючи проекцією духовно-морального життя), й *індивідуальні* (проявляються залежно від особливостей особистості, її життєвого досвіду, специфіки потреб, інтересів, ідеалів тощо). Як важливий елемент внутрішньої структури людини, що закріплюється її життєвим досвідом, всією сукупністю переживань та прагнень, ціннісні орієнтації, на думку науковця, виступають характеристикою кожної окремої особистості, виражаючи її індивідуальність, неповторність і своєрідність. Однак, зауважує дослідниця, становлення ціннісних орієнтацій – це тривалий процес, під час якого за сприятливих умов відбувається перетворення у послідовності “потреба – інтерес – цінність – ціннісна орієнтація”, і кожен з етапів цього перетворення виконує власну функцію в регуляції діяльності особистості [5, с. 73–74].

Вчені наголошують на особливій ролі в житті особи та суспільства системи цінностей і ціннісних орієнтацій, які визначають зміст потреб та інтересів, а також вибір засобів їх задоволення, пріоритети у відносинах, мету діяльності, особистісну позицію, відбивають ставлення людини до дійсності (фактів, подій, явищ), інших людей, самої себе. Вони акумулюють переконання щодо цілей, до яких люди прагнуть, є реальними іманентними регуляторами діяльності, джерелами індивідуальної мотивації, що функціонально еквівалентні потребам [7, с. 29–31]. А також виступають проектом перероблення дійсності, причиною виникнення різних форм діяльності [6, с. 44], основою для самовизначення суб’єктом своїх життєвих позицій, життєвих планів і життєвої перспективи [4]; з педагогічного погляду – вказують на вектор виховних зусиль, формують виховний ідеал, визначають зміст виховання [11, с. 98–99].

Ґрунтуючись на результатах наукового пошуку, здійсненого В. Кременем [3], І. Бехом [1], Л. Морозовою [4], М. Цюрупю [12] та іншими вченими, культуру демократизму в широкому розумінні характеризуємо як соціальну систему, що утворена за допомогою закріплених у свідомості суспільства та суспільній практиці *цінностей демократії як народодовладдя*. Ця система цінностей опредмечується на двох

рівнях: у суспільстві як соціокультурній системі та в особистості як у самоцінному суб'єкті. На особистісному рівні культура демократизму – це система усвідомлених і внутрішньо прийнятих індивідом цінностей демократії, що утворює внутрішній стрижень особистісної культури, духовно-моральну квінтесенцію потреб та інтересів людини, соціальних спільностей і здійснює зворотний вплив на соціальні інтереси та потреби, виступаючи мотиватором діяльності та поведінки особистісті як суб'єкта суспільно-владних відносин.

У контексті аксіологічного підходу культура демократизму – це ціннісна, духовно-практична основа демократичного суспільства, система способів, форм, засобів, ідеалів і орієнтирів взаємодії людей у ньому; це спосіб і набутий досвід ціннісного освоєння людиною-громадянином дійсності, фактів і явищ демократичного середовища; еталони соціальної поведінки та взаємодії у системі суспільно-владних відносин, фактор залученості особистості як суб'єкта громадянського суспільства до реалізації своїх конституційних владних повноважень. Ціннісну основу культури демократизму розглядаємо як детермінанту перетворення внутрішніх потенцій людини-громадянина на її реальну життєдіяльність у демократичному суспільстві.

З метою визначення системи цінностей демократії як народовладдя звернемось до наукових праць, у яких розглядаються сучасні підходи до класифікації цінностей та відповідно до різних ознак виокремлюються такі їх групи: термінальні й інструментальні, базові та оперативні, суспільні й особистісні [1, с. 15]; ідеальні й матеріальні [6, с. 41–45]; матеріальні й духовні, предметні та суб'єктні, цінності особистості, соціальних та професійних груп, національні, загальнолюдські [2]; абсолютні (універсальні) і конкретно-історичні цінності [9, с. 17]; абсолютні, національні, громадянські, цінності сімейного життя, цінності особистого життя, валео-екологічні цінності [11, с. 98–99].

У науковій праці І. Слоневської представлено розгалужену класифікацію цінностей, які дослідниця диференціює на основі їхньої “предметності” чи “суб'єктивності” (*предметні та суб'єктні*), за співвідношенням з основними сферами діяльності суспільства (*економічні, політичні, соціальні, духовні*), за належністю до спільнот різного рівня (*загальнолюдські,*

цивілізаційні, суспільні, класові, групові), за мірою їхньої “нормативності” (абсолютні, загальнолюдські, загальнозначущі, групові) [8, с. 29–35].

Логіка нашого дослідження зумовлює врахування суспільно-політичного та соціокультурного змісту цінностей демократії як народовладдя.

Підтримуємо позицію Ю. Сугрובової [10], М. Цюрупи [12] та інших учених, які розглядають демократію як ідеал суспільного устрою, що оснований на певній системі цінностей (свобода, політична рівність, народний суверенітет, повага до прав людини тощо), а також як систему функціонування й розвитку суспільства загалом, як спосіб ведення суспільних справ і критерій оцінювання суспільних процесів на засадах визнання народу джерелом і носієм влади з прагненням забезпечити справедливість, рівність, добробут суспільства. Зауважимо, що демократія, яка ґрунтується на певних цінностях, пов’язаних із суспільним життям людини-громадянина, і сама є важливою загальноновизнаною цінністю порівняно з іншими політичними системами (авторитарною та тоталітарною).

Наголосимо, що влада народу (як безпосередня, так і опосередкована) у демократичному суспільстві основана на самоцінності людини-громадянина, пріоритеті її прав і свобод та поширюється *не лише на політичну*, а й на інші форми суспільного життя – *соціальну, економічну та культурну*. Адже у всіх цих сферах особистість, вступаючи у взаємодію із владними структурами, набуває статусу суб’єкта суспільно-владних відносин.

Зважаючи на зазначене, у системі цінностей демократії, які є основою культури демократизму особистості-суб’єкта, виокремлюємо *термінальні, інструментальні та особистісні цінності*.

Термінальні цінності узагальнено описують ідеальний стан буття людини-громадянина й демократичного суспільства, виражають найважливіші ідеали і сенси життя, є найбільш бажаними та емоційно привабливими (1, с. 15). Отже, це цілі, ідеали, ідеї, смисли життя в умовах демократичного суспільства.

Термінальними цінностями демократії як народовладдя є, передусім, *людина-громадянин і громадянське суспільство* як спільнота самоцінних особистостей-суб’єктів, в умовах якого

реалізуються інші цінності-цілі: *свобода, рівність, справедливість і добробут*.

Кожній із названих термінальних цінностей відповідає певна група *інструментальних цінностей*, у яких відображуються схвалювані у демократичному суспільстві засоби досягнення мети.

Термінальні й інструментальні цінності демократії, усвідомлені і прийняті людиною-громадянином, є джерелом *оперативних цінностей* (здатності та якості), які проявляються у реальній поведінці особистості як суб'єкта суспільно-владних відносин. Оперативні цінності є виявом ціннісного ставлення особистості до себе як суб'єкта суспільно-владних відносин, до демократично обраної влади та до інших громадян, забезпечують відповідний рівень демократичної самосвідомості, виступають значущими орієнтирами діяльності, регулятором поведінки у демократичному середовищі.

Зокрема, реалізація термінальної цінності "*громадянин*" стає можливою за умови забезпечення таких інструментальних цінностей, як *суверенність, суб'єктність, саморегуляція і саморозвиток* особи у демократичному суспільстві. На особистісному рівні названі цінності відображаються у таких оперативних цінностях: *громадянська, національна і власна гідність особистості; спроможність визначити своє місце і роль у житті суспільства; готовність до самоствердження, самореалізації та саморозвитку як суб'єкта суспільно-владних відносин; здатність проявляти активність, самостійність та відповідальність у справах місцевої громади і держави*.

Термінальна цінність "*громадянське суспільство*" вимагає реалізації таких інструментальних цінностей: *конституціоналізм* (як принцип взаємодії з владою), *довіра* до демократично обраної влади, *контроль* за діяльністю влади, дотриманням нею своїх повноважень, прав і свобод громадян, *самоорганізація, самоврядування, суспільна ініціатива та взаємодія, солідарність* (у вирішенні проблем без участі влади), *вільні засоби масової інформації*. Названі базові цінності відображуються в оперативних цінностях: *готовність до взаємодії з владою відповідно до соціального статусу; активність, ініціативність; самостійність; спроможність взаємодіяти з інститутами громадянського суспільства; готовність прийти на допомогу;*

здатність критично сприймати інформацію, протистояти маніпуляціям.

Термінальна цінність “свобода” в умовах громадянського суспільства конкретизується інструментальними цінностями (свобода особи, свобода вибору, свобода слова, суспільний діалог, свобода совісті, політичні свободи) та проявляється на особистісному рівні у *спроможності особистості-суб’єкта критично оцінювати суспільно-політичне життя країни; здатності висловлювати власну думку; готовності до діалогу; толерантності.*

Відповідно, термінальна цінність “рівність” у демократичному суспільстві забезпечується реалізацією *прав людини і громадянина*, а на особистісному рівні потребує *готовності суб’єкта захищати власні права і свободи, а також виконувати обов’язки.* Реалізація цінності “справедливість” передбачає дотримання інструментальних цінностей “*верховенство закону*” та “*суспільний порядок*”, а також оперативних цінностей “*законослухняність*” та “*відповідальність*”. І, нарешті, цінність “*добробут*” як мета демократичного суспільства забезпечується інструментальними цінностями “*приватна власність*”, “*вільне підприємництво*”, “*суспільно корисна праця*” та вимагає наявності в особистісній системі цінностей *здатності до професійного самовизначення, готовності стати конкурентоспроможним фахівцем, спроможності до суспільно корисної праці.*

Отже, на засадах ідей філософії людиноцентризму як системі поглядів, що визнає цінність людини як особистості, її право на вільний розвиток і прояв своїх потенційних можливостей у всіх сферах життя демократичного суспільства, нами визначена *система цінностей демократії як народовладдя.* Конкретизація її змісту надалі сприятиме розробленню концепції аксіологічного підходу до виховання культури демократизму особистості старшокласника як суб’єкта суспільно-владних відносин.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. видання. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

2. Касьян В. І. Філософія : навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2008. – 347 с.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К. : Т-во “Знання” України, 2011. – 520с.
4. Морозова Л. П. Цінності як основні категорії культури // Нова парадигма : альманах наукових праць. – 2000. – Вип. 16. – С. 54–59.
5. Петінова О. Б. Потреби, інтереси, ціннісні орієнтації особистості: їх взаємозв'язок // Перспективи.– 2002. – № 1 (17). – С. 71–78.
6. П'янзін С. Д. Аксиологія буття: інваріант смислу та динаміка значень // Знак. Символ. Образ : матеріали міжвузівського наук. семінару з проблем сучасної семіотики. Вип. 5. – Черкаси: ЧДУ, 2000. – С. 41– 45.
7. Сліпець П. П. Політичні цінності й ідеологія у форматі стратегії формування ефективної держави та суспільних відносин / П. П. Сліпець // Наука. Влада. Політика : зб. наук. пр. / редкол.: М. І. Михальченко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2008. – С. 75–92.
8. Слоневська І. Б. Проблема фундаментальних цінностей особистості в соціально-історичному контексті // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наукових праць. – К. : Укр. Центр духовної культури, 2002. – Вип. 29. – С. 29–36.
9. Стасевич В. П. Культура як аксіологічний феномен буття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2004. – 19 с.
10. Сугрובה Ю. Ю. К вопросу о типологизации ценностных ориентаций в молодежной культуре // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 36. – С. 238–240.
11. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій : підруч. для студ. / за ред. Вишневського О. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 262 с.
12. Цюрупа М.В. Основи сучасної політології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Цюрупа, В. С. Ясинська ; Київська держ. академія водного транспорту ім. гетьмана Конашевича-Сагайдачного. – К. : Кондор, 2009. – 354 с.

Г. А. Назаренко

Система ценностей культуры демократизма личности

Черкасский областной институт последипломного педагогического образования Черкасского областного совета
(38/1 ул. Быдгощская, Черкассы, Украина)

В статье проведен анализ содержания понятий “ценность”, “ценностные ориентации”, освещено значение этих феноменов для становления человека-гражданина как субъекта общественно-властных отношений, определена система ценностей демократии как народовластия. Автор конкретизирует терминальные, инструментальные и оперативные ценности демократии в их взаимосвязи и подчеркивает необходимость их признания в качестве приоритетных принципов жизнедеятельности личности-субъекта в демократическом государстве.

Ключевые слова: демократия, культура демократизма; терминальные, инструментальные и оперативные ценности; ценностные ориентации.

Н. А. Nazarenko

The System of Values of Individual's Democracy Culture

Cherkassy Regional Institute of Teacher's Postgraduate Education of the Cherkasy Regional Council (38/1 Bydhoshchska Str., Cherkasy, Ukraine)

The democratization of political life in Ukraine makes topical the problem of formation and development of democracy culture of every citizen based on the value system.

The article analyzes the meanings of “value”, “value orientation”, highlights the importance of these phenomena in the development of the human-citizen as a subject of social and power relations, defines a value system of democracy.

Considering humanocentrism philosophy and psychology of the individual as a subject of vital activity, the author specifies the terminal, instrumental and operational values of democracy in their relationship and stresses the need of their recognition as the priority principles of vital activity of person-subjects in a democratic state.

The system of values of democracy culture is seen as a potential determinant of internal transformation of a human-citizen in its real vital functions in a democratic society.

In the article the author defines a value system of democracy that will be used to develop a concept of axiological approach to education of democracy culture in senior pupils as subjects of social and power relations.

Keywords: democracy, culture of democracy; terminal, instrumental and operational values; value orientation.

References

1. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: Book 1* [Education of personality]. Kyiv: Lybid.
2. Kasian, V. I. (2008). *Filosofia* [Philosophy] (5th ed). Kyiv: Znannia.
3. Kremen, V. H. (2011). *Filosofia liudynotsentryzmu v osvithnomu prostori* [The philosophy of human-centering in the educational space] (2nd ed.). Kyiv: T-vo "Znannia" Ukrainy.
4. Morozova, L. P. (2000). Tsinnosti yak osnovni katehorii kultury [Values as the main categories of culture]. *Nova paradyhma. Almanakh naukovykh prats*, 16, 54-59.
5. Petinova, O. B. (2002). Potreby, interesy, tsinnisni oriyentatsii osobystosti: yikh vzaiemozviazok [Needs, interests, value orientations of personality: their interconnection]. *Perspektyvy*, 1 (17), 71-78.
6. Pianzin, S. D. (2000). Aksiolohiia buttia: invariant smyslu ta dynamika znachen [Axiology of life: an invariant of sense and the dynamics of meanings]. In *Znak. Symvol. Obraz* [Sign. Symbol. Image]. Proceedings of a workshop: Issue 5: (pp. 41-45). Cherkasy: CHDU.
7. Slipets P. P. (2008). Politychni tsinnosti i ideolohiia u formati stratehii formuvannia efektyvnoi derzhavy ta suspilnykh vidnosyn [Political values and ideology in the format of the strategy of formation of an effective state and public relations]. In Mykhalchenko, M. I. (Ed.) et al, *Nauka. Vlada. Polityka* (pp. 75-92). Kyiv: Znannia Ukrainy.
8. Slonevska, I. B. (2002). Problema fundamentalnykh tsinnostei osobystosti v sotsialno-istorychnomu konteksti [The problem of fundamental values of personality in the socio-historical context]. In *Multyversum. Filosofskyi almanakh: Issue 29* (pp. 29-36). Kyiv: Ukr. tsentr dukhovnoi kultury.
9. Stasevych, V. P. (2004). *Kultura yak aksiolohichnyi fenomen buttia* [Culture as an axiological phenomenon of life]. (Dissertation abstract, Donetsk).
10. Suhrobova, Yu. Yu. (2002). K voprosu o tipologizatsyi tsennostnykh oriyentatsyi v molodezhnoi kulture [To the issue of classification of value orientations in youth culture]. *Kultura narodov Prichernomorja*, 36, 238-240.
11. Vyshnevskyyi, O. (Ed.). (2001). *Teoretychni osnovy pedahohiky: kurs lektsii* [Theoretical fundamentals of pedagogy: lectures]. Drohobych: Vidrodzhennia.
12. Tsiurupa, M. V. & Yasynska, V. S. (2009). *Osnovy suchasnoi politolohii* [Basics of modern politology]. Kyiv: Kondor.